

Juraj Zajonc

Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Bratislava

Slovenská republika

zjj@post.sk

UDK 391:677](437.6)

677.02:39](437.6)

Original scientific paper/Izvorni znanstveni rad

Recieved/Primljeno: 11.07.2002.

Tradičné spôsoby prípravy osnovy na Slovensku

Príspevok sleduje charakter a zmeny postupov snovania na základe údajov zaznamenaných od konca 19. storočia na území Slovenska. Na základe tejto fázy tradičného zhotovovania tkanín sa venuje niektorým problémom genézy domáceho a remeselného tkáčstva.

Kľúčové slová: snovanie, domáce tkáčstvo, remeselné tkáčstvo, Slovensko

1. Úvod

Textilné techniky ako základ tradičnej textilnej kultúry sú bohatým komplexom poznatkov, praktických skúseností i zručností pochádzajúcich často z rozličných období či kultúrnych prostredí. Preto je vhodné pri hľadaní odpovedí na otázky o vývoji a charaktere tradičnej textilnej kultúry konkrétneho spoločenstva alebo územia začať práve výskumom textilných techník a ich prvkov. Pokým textília¹ zhotovená, prípadne aj používaná v určitom kultúrnom prostredí je spätá svojou podobou i významom predovšetkým s týmto prostredím, postup jej zhotovenia v sebe často uchováva mnoho znakov umožňujúcich dešifrovať nie len pôvod samotnej techniky, ale i ďalších zložiek textilnej kultúry, ktorej je súčasťou.

Snovanie je východiskovou fázou textilných techník, u ktorých tvorí základ budúceho textilu osnova - usporiadaný súbor rovnobežných nití. Ide o viaceré tradičné

¹ Pod označenie *textílie* zahŕňam predmety zhotovené z textilu za určitým účelom ktoré plnia v kultúre konkrétne funkcie (napr. odevné textílie, obradové textílie). Textílie tvoria súčasť *textilu*, ktorý chápem ako širšie, súhrnné označenie textilných surovín (vlákno, pradio) a z nich zhotovených výrobkov (plst', priadza, pletený, tkaný, viazaný textil). Pokým pri štúdiu *textilu* je východiskom textilná technika, ktorou bol textil zhotovený (plstenie, pradenie, pletenie, tkanie, viazanie), základným aspektom štúdia *textílií* je predovšetkým funkcia.

techniky pletenia², viazania³ a o všetky techniky tkania. Základom snovania bolo namotávanie nití medzi dva pevné body. Pri príprave osnovy na pletenie na krosienkach to boli dve protiláhlé (dolná a horná) strany rámu krosienok (Marková 1957: 53). Osnovu na tkanie pásov na kartičkách robili pomocou kolíkov upevnených v užšom okraji dosky (Marková 1966: 60). Osnovu na tkanice tkané na doštičke (nazývané aj *cigánske tkaňice*⁴ alebo *hačňiki*) pripravovali medzi dvoma stoličkami, dverami a stolom, medzi kolmi plotu (Ralbovská 1965: 2-3), na bráne tvoriacej súčasť oplozenia (Zajonc 1993: 418), na konároch stromu alebo s využitím vlastného tela (Marková 1976: 175).

Podobne ako u drobných tkanín (tkanice, pásy tkané na doštičke, na kartičkách), bolo aj snovanie pri tkaní na horizontálnych krosnách, ktoré je objektom tohto príspevku, založené na namotávaní nití medzi dve sústavy drevených kolíkov či palíc. Vzdialenosť kolíkov určovala dĺžku budúcej osnovy a počet nití namotaných na kolíky určoval jej šírku.⁵ Preto bolo snovanie najdôležitejšou fázou technologického postupu tkania z hľadiska stanovenia rozmerov budúcej tkaniny. S tým súvisel systém mier šírky a dĺžky používaných pri snovaní, ktorých vývoj je tesne spojený s vývojom spôsobov snovania.⁶ Pri namotávaní sa nite na jednej zo sústav kolíkov (boli 2 alebo 3) rozdeľovali tak, aby tvorili nit'ový kríž určujúci poradie ich navliekania do nitelníc. Na druhej sústave kolíkov (1 alebo 2 kolíky) sa nite alebo pramene nití (v závislosti od toho, s koľkými nit'ami sa snovalo) ukladali tak, aby bolo možné nite či pramene nití usporiadať vedľa seba na začiatku navíjania osnovy na tkáčsky stav.⁷ Namotávanie nití medzi sústavy kolíkov a tvorba nit'ového kríža boli prvou fázou prípravy osnovy. Po nej nasledovalo skladanie osnovy z kolíkov (alebo zo zariadenia na snovanie, ktorého boli súčasťou) a jej navíjanie na tkáčsky stav⁸.

2. Súčasný stav bádania; metóda spracovania a ciele príspevku

Uvedená všeobecná charakteristika snovania nie je platná len pre tradičnú textilnú kultúru Slovenska, strednej Európy, ale v hlavných rysoch aj pre mimoeurópske

² S vopred pripravenou osnovou sa pracuje pri technikách pletenia zo sústavy nití: kosé pletenie prstami bez nástrojov a pletenie na krosienkach.

³ Pri viazaní ide o viazanie zo sústavy nití známe ako makramé.

⁴ Nárečové výrazy uvedené v *kurzívě* sú zapísané zjednodušenou fonetickou transkripciou.

⁵ Bližšie pozri poznámku 24.

⁶ Miery šírky a dĺžky osnovy a budúcej tkaniny používané na území Slovenska tvoria niekoľko systémov, ktorých charakter, vývoj a vzájomné vzťahy neboli ešte komplexne spracované. Vzhľadom na rozsiahlosť tejto problematiky sa ňou v príspevku nezaobrám.

⁷ Tvorba tohto kríženia nití alebo prameňov nití nebola súčasťou každého spôsobu snovania.

⁸ Touto fázou sa v príspevku nezaobrám.

kultúry⁹. Na Slovensku boli spôsoby prípravy osnovy, aj napriek ich kľúčovému postaveniu v technológii tkania, na okraji záujmu etnografi¹⁰. Už od konca 19. storočia možno nájsť v odborných i populárnych publikáciách a príspevkoch mnoho rozlične komplexných údajov o snovaní - od zmienok o názvoch nástrojov až po ucelené opisy prípravy osnovy. Publikácia *Slovenský ľudový textil* (Pranda 1957) - prvé monografické dielo o tradičných textilných technikách a textile obsahuje údaje o príprave osnovy pri pletení na krosienkach (Marková 1957a: 89) a opis snovania je uvedený aj v kapitole o tkaninách. Tento však neprináša poznatky z celého územia Slovenska, ale iba zo Šariša (Bartošová 1957).¹¹ Prvý súhrnný pohľad na tradičné spôsoby snovania poskytuje kapitola v publikácii *Slovenské ľudové tkaniny* (Marková 1976: 30-32) vychádzajúca z poznatkov získaných autorkou terénnym výskumom v rokoch 1939-1967 (tamže: 11). Doplnujúce a konkrétnejšie údaje z viacerých lokalít Slovenska obsahuje príspevok *Výroba halenového súkna na Slovensku* (Marková 1982). Komplexne, avšak len v stručnom prehľade je daná téma spracovaná v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska v hesle snovanie* (Rybáriková - Zajonc 1995b).¹² Mnoho informácií o snovaní obsahujú dokumenty uložené v archívoch inštitúcií zaoberajúcich sa štúdiom tradičnej kultúry na území Slovenska.

O syntetizujúci pohľad na spôsoby snovania na Slovensku som sa na základe údajov zo spomenutých publikovaných i archívnych prameňov, ktoré som sčasti doplnil terénnym výskumom (Zajonc 1984, 1992, 1992a)¹³, pokúsil v kandidátskej dizertačnej práci *Niektoré možnosti aplikácie výpočtovej techniky vo vedeckovýskumnom procese etnológie na Slovensku (s príkladmi z textilnej kultúry)* (Zajonc 1996)¹⁴. Východisková báza informácií obsahovala 360 záznamov o snovaní zo 129 lokalít alebo ich miestnych častí z územia Slovenska¹⁵. Záznamy boli z rokov 1920 - 1992 a obsahovali

⁹ Pozri napr. Picton - Mack 1991 alebo Gillow - Barnard 1991.

¹⁰ Snovanie nebolo, žiaľ, zaradené ani medzi témy skúmané a spracované v kartografickom diele *Etnografický atlas Slovenska* (1990), Bratislava, Veda.

¹¹ Uvádza to Marková, E. (1962): Vranovské tkaniny. Príspevok k technológii, in: *Sborník Slovenského národného múzea*, 56, Etnografia 3, s. 99-116.

¹² Toto heslo ako aj heslá o nástrojoch a zariadeniach používaných na snovanie však poskytujú predovšetkým informácie o snovaní na otáčavom snovadle, čo je podmienené obsahom východiskových prameňov. K tomu pozri aj poznámku 60.

¹³ Terénne výskumy k tejto problematike som robil v okolí Trenčína (obce *Motešice*, *Trenčianske Mitice*), Novej Bane (*Malá Lehota*) [materiály uložené v súkromnom archíve J. Z.], v okolí Zvolena (obce *Babiná*, *Michalková*, *Kráľová - miestna časť Zvolena*) a Trebišova (obce *Nížny Žipov*, *Veľatý*, *Veľká Táňa*, *Veľké Ozorovce*) [výskumné správy uložené v Archíve textov Vedeckých archívov Ústavu etnológie SAV].

¹⁴ Snovanie ako prvok tradičnej textilnej kultúry Slovenska som tu použil na demonštráciu možností použitia výpočtovej techniky pri sekundárnom spracovaní dát do databázy a v rozhodovacej fáze vedeckovýskumného procesu aplikáciou štatisticko-quantitatívnych metód. Blížšie pozri Zajonc 1996: 134-191.

¹⁵ Pri jednoznačnej identifikácii lokalít som vychádzal zo župného územného systému plateného na území Slovenska v rokoch 1867-1822. Údaje pochádzali z nasledujúcich žúp (číslo = počet lokalít, z ktorých boli získané údaje; župnú príslušnosť lokalít a oblastí uvedených v texte pozri v prílohe na konci príspevku): Bratislavská župa 4, Nitrianska župa 9,

údaje viažuce sa k obdobiu rokov 1880-1992¹⁶. Podkladom klasifikácie spôsobov snovania a východiskom naznačenia ich genetických súvislostí bola databáza obsahujúca 122 záznamov. Boli v nej spracované zápisy, ktorých úplnosť umožnila komplexne rekonštruovať každý konkrétny postup snovania. Pri klasifikácii spôsobov snovania som vychádzal z analýzy systému prvkov technologického postupu snovania a získané dáta som ďalej spracoval štatisticko-quantifikačnými metódami¹⁷.

Výsledky spracovania a ich interpretácia uvedená v kandidátskej práci tvoria základ tohto príspevku¹⁸, ktorého cieľom je poskytnúť komplexný prehľad tradičných spôsobov prípravy osnovy v domácej i remeselnej výrobe tkanín na Slovensku, poukázať na ich vývojové súvislosti a vytvoriť základný systém termínov umožňujúcich presné, jednoznačné označenie spôsobov prípravy osnovy, používaných nástrojov a zariadení.

2.1. Formy organizácie výroby tkanín

Na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia sa výroba tkanín na území Slovenska realizovala v rámci domácej a remeselnej výroby. Obidvoma formami sa vyrábalo plátno (z ľanu, konopí a bavlny) i súkno (z vlny), pričom domáce tkanie bolo prácou žien a remeselným tkaním sa zaoberali muži. Línia miest Myjava - Trenčín - Nitra - Nové Zámky oddeľovala remeselné západoslovenské a domáce ženské tkanie (Marková 1976: 131) tkanín z rastlinnej priadze. Domáce tkanie súkna bolo rozšírené na strednom a východnom Slovensku, pričom do 40. - 50. rokov sa vo viacerých lokalitách (Prievidza, Nitrianske Pravno, Klenovec a i.) udržala živnostnícka súkennícka výroba (EAS 1990: 28, mapa 29). Na východnom Slovensku sa ešte začiatkom 20. storočia špecializovali remeselní výrobcovia na tkanie gúb - vlnených tkanín s vlasom. Zánik remeselnej výroby tkanín od polovice 20. storočia bol dôsledkom spoločenských zmien, ktoré viedli aj k premenám spôsobu života vidieckeho obyvateľstva. Domáce tkáčstvo, ktoré strácalo význam ako zdroj tkanín pre vlastnú potrebu, sa v závislosti do konkrétnych podmienok preorientovalo predovšetkým na

Komárňanská župa 1, Trenčianska župa 12, Tekovská župa 3, Hontianska župa 4, Turčianska župa 1, Zvolenská župa 13, Liptovská župa 1, Oravská župa 1, Novohradská župa 4, Gemersko-malohontská župa 18, Spišská župa 31, Šarišská župa 10, Zemplínska župa 15, Užská župa 2. Do databázy neboli zahrnuté údaje z bývalej Rábskej, Ostrihomskej a Abovsko-turnianskej župy. K dispozícii som mal aj údaje zo 6 lokalít obývaných Slováckmi mimo územia Slovenska, ktoré som však pre v tomto príspevku nepoužil.

¹⁶ Kompletný súpis dokumentov, z ktorých som čerpal údaje o snovaní je uvedený v kandidátskej dizertačnej práci (Zajonc 1996: 234-257).

¹⁷ Na spracovania údajov do formy grafov, ktoré boli podkladom pre tvorbu klasifikácie spôsobov snovania, som použil priemerovú metódu a metódu minimálneho rozpätia, ktoré patria do skupiny numerických multivariačných metód zhlukovej analýzy (angl. cluster analysis).

¹⁸ Pri tvorbe príspevku som niektoré závery a interpretácie upresnil a skorigoval na základe porovnania s literatúrou a materiálom z európskych i mimoeurópskych krajín.

produkcii úžitkovo-dekoratívnych, prípadne čisto dekoratívnych tkanín, vyrábaných vo veľkej miere v rámci ľudovej umeleckej výroby. Jej súčasťou sa stali aj niektoré špecializované pôvodne remeselné druhy tkáčskej výroby (napr. výroba gúb).

Každý druh tkanín i forma ich produkcie bola z technologického hľadiska spätá s určitými praktikami a znalosťami aj pri príprave osnovy. Remeselní výrobcovia tkanín pôsobiaci v mestách i na dedinách boli s obyvateľmi vidieka spätí predovšetkým ako s odberateľmi ich výrobkov. Z hľadiska témy tohto príspevku je však dôležitá skutočnosť, že remeselní tkáči, hoci v menšej miere, poskytovali domáckym výrobcom na vidieku aj niektoré špecifické služby, ktoré domácku výrobu tkanín ovplyvnili po organizačnej a predovšetkým po technologickej stránke. Tak možno napr. tkanie v Dolnej Súči označiť ako domácku výrobu s remeselným vplyvom práve vo fáze snovania, pretože osnovu na tkanie ženám pripravovali v obci pôsobiaci remeselní tkáči (Podolák 1952: 296, 307). Špecifický spôsob prípravy vlnenej osnovy na guby¹⁹ používal gubársky majster z Michaloviec vtedy, keď tieto tkaniny zhotovoval nie vo svojej dielni, ale priamo u odberateľov v okolitých obciach (Staňková 1953: 6). Uvedené príklady naznačujú, že sledovanie sociálnych vzťahov je dôležitou stránkou aj pri skúmaní genézy technologických postupov. Preto tvorí sociálny kontext súčasť nášho pohľadu na tradičné spôsoby prípravy osnovy.

2.2. Tradičné spôsoby prípravy osnovy a ich triedenie

V domáckej i remeselnej výrobe tkanín na Slovensku sa činnosť, ktorej účelom bola príprava osnovy označovala slovesom *snovať* s prípadnými odchýlkami v jednotlivých nárečiach. Ema Marková v knihe *Slovenské ľudové tkaniny* uvádza, že "doposiaľ sú na Slovensku známe tieto spôsoby snovania: snovanie na konároch stromu, na improvizovanom snovadle, na stene, na snovacom ráme a na krídlovom snovadle" (Marková 1976: 30). Okrem prvého²⁰ boli uvedené spôsoby používané na prípravu osnovy pri tkaní na vodorovných krosnách, avšak ich triedenie nie je úplné a dôsledne systematické.²¹

Keďže hlavným prvkom, ktorý má kľúčový význam vo všetkých spôsoboch prípravy osnovy na Slovensku je súbor kolíkov²², okolo ktorých sa nite budúcej osnovy omotávajú a na ktorých sa rozdeľujú, zvolil som ich aj za hlavný prvok triedenia spôsobov

¹⁹ Konkrétne pozri v časti o snovaní na vertikálnych kolíkoch.

²⁰ Išlo o už spomenutý spôsob prípravy osnovy na tkanie tkaníc (drobných tkanín) na doštičke.

²¹ O improvizované snovanie mohlo ísť aj pri snovaní na stene (bližšie v časti o snovaní na vodorovných kolíkoch). V uvedenom triedení nie je zahrnuté snovanie na zvislých kolíkoch zatlčených do zeme (pozri v časti snovanie na zvislých kolíkoch).

²² Kolíky považujem za hlavný prvok spôsobov snovania preto, lebo sú súčasťou týchto postupov v Európe, Afrike, Amerike. Z Ázie je známy aj iný princíp snovania - namotávanie všetkých nití osnovy vychádzajúcich z veľkého množstva cievok na vodorovný latkový valec (Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 210).

snovania. Podľa ich polohy pri snovaní možno spôsoby prípravy osnovy rozdeliť do dvoch základných skupín: (A.) *snovanie na vertikálnych kolíkoch* a (B.) *snovanie na horizontálnych kolíkoch*. Na základe rozloženia a upevnenia kolíkov, ich začlenenia do samostatného zariadenia na prípravu osnovy a následne podľa charakteru tohto zariadenia možno tradičné spôsoby prípravy osnovy pri tkaní na vodorovných krosnách používané na území Slovenska rozdeliť na:

A. *snovanie na vertikálnych kolíkoch:*

A.a. *snovanie na kolíkoch zatlčených v zemi*

A.b. *snovanie na snovacej doske*

B. *snovanie na horizontálnych kolíkoch:*

B.a. *snovanie na stene*

B.b. *snovanie na vertikálnom snovacím ráme*

C. *snovanie na otáčavom krídlom snovadle*

V uvedenej klasifikácii sa odrážajú hlavné vývojové línie spôsobov snovania, ktoré sa na seba navrstvovali a ich prvky sa spájali. Tak vznikol špecifický komplex postupov prípravy osnovy, v ktorom nebolo ojedinelé pripravovať osnovu v jednej lokalite viac ako jedeným spôsobom. Nástroje a zariadenia slúžiace na snovanie často v konštrukčných detailoch, v spôsoboch použitia alebo v pomenovaniach fixujú informácie z predchádzajúcich etáp ich vývoja v prostredí konkrétnej lokality alebo oblasti. Vyčlenenie snovania na otáčavom krídlom snovadle do samostatnej skupiny vychádza z dvoch faktov: s ohľadom na hlavný prvok uvedeného triedenia spôsobov snovania možno v niektorých lokalitách či oblastiach nájsť kolíky umiestnené zvislo i vodorovne na jednom zariadení²³; na rozdiel od ostatných zariadení je otáčavé snovadlo pri snovaní v pohybe.

A. Snovanie na vertikálnych kolíkoch

Základom tohto postupu prípravy osnovy je sústava kolíkov, ktoré sú vo zvislej polohe. V materiáloch z územia Slovenska sa objavili dve formy upevnenia zvislých kolíkov a z toho vychádzajúce dva spôsoby snovania: (A.a.) *snovanie na kolíkoch zatlčených v zemi* a (A.b.) *snovanie na snovacej doske*.

Spôsob prípravy osnovy na koloch zarazených do zeme, ktorý poznali už obyvatelia starého Egypta (Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 209), možno považovať spolu so snovaním na stene za najstaršie metódy prípravy osnovy (Moszyński 1967: 472). Je to jediný spôsob snovania viazaný výlučne na vonkajšie prostredie, pretože pri ostatných postupoch sa osnova mohla pripravovať vonku aj vo vnútri.

Kolíky zatlčené v zemi vo dvoch radoch oproti sebe používal gubársky majster z Michaloviec na prípravu osnovy z vlnenej priadze.²⁴ Osnova bola základom na

²³ Bližšie pozri v časti o snovaní na otáčavom krídlom snovadle, najmä v poznámke 68.

²⁴ Pri snovaní na zariadení, ktoré tvoria dva rovnobežné rady kolíkov (bez ohľadu na to, či boli vo zvislej alebo vo vodorovnej polohe), sa nite budúcej osnovy začali omotávať od prvého

tkanie guby. Tento spôsob používal gubár zvyčajne vtedy, keď pracoval mimo dielne v dedine u sedliaka, pre ktorého bola guba určená. V dielni pripravoval osnovu na zvislom snovacom ráme (Staňková 1953: 6). Tento jediný údaj o použití kolíkov zatlčených do zeme je príkladom využitia jednoduchého a možno povedať archaického princípu pri príprave osnovy. Avšak jeho výskyt medzi praktikami remeselného tkáča i spôsob rozmiestnenia kolíkov vychádzajúci z ich polohy na vertikálnom ráme na snovanie ukazuje, že ide o zjednodušený improvizovaný spôsob prípravy osnovy na ráme na snovanie.²⁵ Nejde teda o rozvinutú formu snovania na zvislých kolíkoch zatlčených do zeme v jednej priamke tak, že dva kolíky sú na jednom konci (na nich sa tvoril nit'ový kríž) a tretí kolík je na druhom konci vo vzdialenosti určujúcej dĺžku celej osnovy (okolo neho sa nite obtáčali a smerovali späť). Tento spôsob známy napr. na Balkáne (Radauš-Ribarić - Rithman-Auguštin 1988: 31, 85) i v Afrike (Picton - Mack 1991: 58) nebol na Slovensku zaznamenaný.

Údaj, opäť jediný, o použití dosky s nabitými drevenými kolíkmi, ktorá bola pri snovaní položená na zemi, je z obce Dolný Badín. Pri obkrúcaní nití okolo kolíkov sa pracovalo s priadzou v klbkách poukladaných do nádob. V malej miere sa tento spôsob snovania, popri rozšírenejšom snovaní na otáčavom krídlovom snovadle, používal v obci v domácej výrobe tkanín ešte medzi 1. a 2. svetovou vojnou (Paličková-Pátková 1988: 176). Dostupné údaje síce nevysvetľujú, ako boli kolíky na doske rozmiestnené²⁶, no je jasné, že oproti kolíkom zatlčeným v zemi ide už o komplexnejšie a prenosné zaradenie.

Konštatovanie, že na snováciu dosku možno dočasne zmeniť rozličné kusy zariadenia (Birrell 1959: 49) potvrdzujú aj údaje z východného Slovenska o používaní

horného kolíka v jednom z radov. Vedľa neho bol ešte 1 alebo 2 kolíky, na ktorých sa tvoril nit'ový kríž. Od tejto skupinky kolíkov smerovali nite k prvému kolíku druhého (protiľahlého) radu, odtiaľ k druhému kolíku v prvom rade, následne k druhému kolíku v druhom rade. Takto sa nite postupne striedavo omotávali okolo kolíkov. Ich počet bol určený dĺžkou budúcej osnovy. Dĺžka nite od kolíka ku kolíku vynásobená počtom týchto dĺžok bola dĺžkou celej osnovy. Po otočení na poslednom kolíku sa nite vrátili opačným smerom po rovnakej dráhe k prvému východiskovému kolíku. Tento postup sa opakoval dovtedy, pokiaľ nebol v osnove počet nití zodpovedajúci požadovanej šírke budúcej tkaniny. Preto, aby mohla snovajúca osoba omotávať nite striedavo medzi kolíkmi v jednom a druhom rade (či už to boli zvislé kolíky zarazené v zemi, v doske alebo vodorovné kolíky v stene alebo v snovacom ráme), musela sa pohybovať, musela pri snovaní chodiť. Tabuľku zobrazujúcu jednotlivé spôsoby snovania uvádza Birrell 1959: 49.

²⁵ O remeselnom vplyve možno uvažovať napr. aj v prípade z lokality Businci (Bulharsko): kolíky sú zatlčené do zeme v dvoch radoch oproti sebe, pri snovaní sa používa naraz 9 nití namotaných na cievkach uložených v stojane - cievniku (Vakarelski 1969: obr. 272). Umiestnenie kolíkov do dvoch radov vedľa seba ako rozvinutú formu snovania na kolíkoch v jednej línii potvrdzujú údaje z územia bývalej Juhoslávie, podľa ktorých mohlo byť zatlčených do zeme 3 až 12 kolíkov. Táto rozvinutá forma sa používala vtedy, ak bolo treba nasnovat' dlhšiu osnovu (Radauš-Ribarić - Rithman-Auguštin 1988: 31).

²⁶ Mohli byť napr. po obvode dosky tak, ako to vidno na obrázku z Guatemaly (Birrell 1959: 49, obr. 20B) i na kresbe v typologickej tabuľke (tamže: 50, obr. 21/3).

nábytkových kusov s nohami pri snovaní. V obci Ruský Potok pri domáckom tkaní súkna pripravovali krátku osnovu na jeden pokrovec alebo na kus súkna na nohavice (chološnje) pomocou palíc zapichnutých do postele a do lavice s dierkami, k čomu ešte príberali aj stôl obrátený hore nohami (Marková 1976: 31, Marková 1982: 74). V obci Hažín sa v rámci domáckej výroby zaoberali roľníci v lete, keď pršalo alebo medzi jednotlivými poľnohospodárskymi prácami tkaním gúb. Na prípravu osnovy na jednotlivé kusy týchto tkanín často používali lavice obrátené hore nohami, okolo ktorých omotávali vlnenú priadzu. Ak chceli nasnovat' dlhšiu osnovu, tak lavice otočené hore nohami postavili do dvoch miestností a nite t'ahali cez otvorené dvere, pričom nit'ový kríž tvorili na nohách lavíc (Marková 1964: 88-89). V oboch prípadoch boli v obciach známe aj otáčavé snovadlá, no ich príprava na snovanie krátkej osnovy bola považovaná za zbytočne zdĺhavú (Marková 1976: 31).

Oba údaje, predovšetkým však prvý, reprezentujú z technologického hľadiska spôsob tvoriaci prechod medzi snovaním na zvislých kolíkoch zatĺčených v zemi a snovaním na snovacej doske: kolíky sú zastoknuté nie v zemi, ale v posteli a súčasne sú použité na snovanie aj nohy stola - "kolíky" upevnené v stolovej doske. Z hľadiska vývoja snovania ako prvku tradičnej kultúry ide o improvizované, aj keď účinné spôsoby prípravy osnovy, pri ktorých nadobúda nábytok sekundárnu funkciu zariadenia na prípravu osnovy.²⁷

V uvedených prípadoch snovania na vertikálnych kolíkoch sa podľa dostupných údajov v domáckom i v remeselnom tkaní pracovalo naraz s 1 alebo 2 nit'ami. Snovaním na zvislých kolíkoch sa na Slovensku v 1. polovici 20. storočia väčšinou pripravovala krátka osnova z vlny.²⁸ Popri snovaní na vertikálnom snovacom ráme a na otáčavom krídlovom snovadle to bol doplnkový spôsob prípravy osnovy, ktorý sa používal do 40.-50. rokov 20. storočia. Táto skupina postupov predstavuje najstaršiu vrstvu techník prípravy osnovy. Absencia snovania na kolíkoch zatĺčených do zeme v jednej línii alebo v dvoch radoch vedľa seba v domáckom tkáčstve na Slovensku môže súvisieť s nedostatkom údajov o tejto praktike, no predovšetkým je nutné brať do úvahy konštatovanie, že tento spôsob snovania prevláda u južných Slovanov (Moszyński 1967: 472).

2.3. B. Snovanie na horizontálnych kolíkoch

Príprava osnovy na vodorovných kolíkoch²⁹ má z hľadiska charakteru zariadení viaceré spoločné črty so snovaním na kolíkoch v zvislej polohe: kolíky sú upevnené

²⁷ Okrem snovacej dosky mohli byť zvislé kolíky upevnené aj do rámu, ktorý mohol mať štvoruholníkový, prípadne aj iný tvar. V publikácii *Traditionelle indische Textilien* je vyobrazené snovanie na vodorovnom ráme v tvare písmena H; kolíky sú upevnené na jeho dvoch rovnobežných ramenách (Gillow - Barnard 1991: [146]). Na území Slovenska som údaj o vodorovnom snovacom ráme nezaznamenal.

²⁸ Rovnaký údaj je z územia krajín bývalej Juhoslávie (Radauš-Ribarić - Rithman-Auguštin 1988: 31).

²⁹ Technologický postup pozri v poznámke 24.

do neprenosného podkladu alebo do podložky, ktorú možno preniesť (doska, rám) a umiestniť do potrebnej polohy; pri snovaní sú zariadenia nehybné a osoba pripravujúca osnovu sa pohybuje.³⁰ Opačný princíp platí pri snovaní na krídlovom otáčavom snovadle, pri ktorom snovajúca osoba stojí.

B.a. Snovanie na stene

Spôsob snovania na vodorovných kolíkoch upevnených vo zvislej ploche - najčastejšie v stene - bol známy už v praveku. Dokazuje to napr. hlinený model zobrazujúci postup výroby tkanín nájdený v Egypte v hrobke z obdobia približne 2 500 rokov pr. Kr. (Birrell 1959: 47-48). Podľa upevnenia kolíkov v stene je táto metóda v literatúre (Lebedeva 1956: 495, Marková 1976: 31, Kurilovič 1981: 54), prípadne aj v prostredí jej výskytu³¹, označované ako *snovanie na stene*.³² Tento spôsob snovania, považovaný za jeden z najstarších spôsobov prípravy osnovy, bol prevládajúci u severných Slovanov počínajúc od Karpát až po Ural (Moszyński 1967: 472).

Záznamov o snovaní na stene z územia Slovenska je síce viac ako o snovaní na zvislých kolíkoch, no i tak je rekonštruovanie podoby použitých zariadení a konkrétnych postupov náročné, pretože informácie sú zväčša neúplné, viacnásobne sprostredkované a uchované neraz len v ústnom podaní. Na základe sústredených údajov možno povedať, že pri snovaní na stene boli kolíky najčastejšie zafixované priamo v nej (v otvoroch vyvátaných na tento účel) alebo boli zarazené priamo do steny.³³ Menej dokladov je o upevnení kolíkov do dosky či brvna pripevneného na stene.³⁴

Obrazové dokumenty z iných krajín ukazujú, že počet i rozmiestnenie kolíkov mohli byť rozličné. Mohli byť buď v jednej línii (vtedy stačilo, ak boli 3) alebo (ak ich bolo viac) boli umiestnené vo dvoch zvislých radoch.³⁵ Na základe záznamov z územia

³⁰ V obci Čelovce kolíky na snovanie popribíjané v stenách domu výstižne nazývali *snovadlá behaňie* (Paličková-Pátková 1988: 176).

³¹ V obci Závada nazývali tento spôsob snovania pot st'enu (Paličková 1973: 27).

³² Schému snovania na vodorovných kolíkoch na stene uvádza Lebedeva 1956: 496; Moszyński 1967: 472, obr. 307; Kurilovič 1981: 54; Čiamporová 1975a: 22. Pokým v Bielorusku (Kurilovič) i u ostatných východných Slovanov (Lebedeva) sú kolíky na tvorbu nit'ového križa dolu, na ostatných vyobrazeniach sú hore.

³³ Na koloch upevnených priamo v stene snovali v obciach Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Starina, Veľká Poľana, Zvala (Čiamporová 1974: 22, Čiamporová 1976: 32, Čiamporová 1975a: 8, Čiamporová 1975: 10), Suché Brezovo (Kostková 1950: 9), Čelovce (Paličková-Pátková 1988: 176), Závada (Paličková 1973: 27), Dolná Poruba (Stránská 1927: 54), Babiná (Zajonc 1992: 22) i Dobrá (Marková 1960: 4, Marková 1976: 31).

³⁴ Kolíky upevnené v latkách sú jednoznačne doložené z Malej Lehoty - osada u Blaškov (vlastný výskum 1992) a z Dolnej Poruby (Valentová 1974:5). Vo Veľkej Poľane boli kolíky zasadené vo zvislých brvnách (Marková 1976: 31; Marková 1982: 73-74). U veľkej skupiny záznamov nie je možné určiť spôsob fixovania kolíkov.

³⁵ Podľa údajov z územia bývalej Juhoslávie kolíky v 2 rovnobežných radoch (pri snovaní dlhšej osnovy) upevňovali do drevenej steny, pokým malý počet kolíkov v jednej línii bolo možné upevniť aj do steny postavenej z kameňov na sucho bez malty (napr. do plotu) (Radauš-Ribarić - Rithman-Auguštin 1988: 31, 86, 87).

Slovenska je možné určiť vo viacerých lokalitách výskyt druhého uvedeného prípadu. V Dolnej Porube boli veľké drevené kolíky nazývané *klince* zatĺčené v stenách izby v dvoch zvislých radoch (Stránská1927: 54, Valentová1974:5). Presnejšie údaje o počte kolíkov sú z východoslovenských obcí Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana a Zvala, kde pri snovaní na stene používali 9 alebo 10 kolíkov (Čiamporová 1974: 22, Čiamporová 1975a: 8, Čiamporová 1976: 32, Marková 1976: 31; Marková 1982: 73-74). Rovnaký počet, teda 5 kolíkov na každej strane, bol zaznamenaný aj v Uhrovskej doline (Paličková 1977: 189-190). Snovanie na kolíkoch usporiadaných na stene v jednej línii nemožno zatiaľ celkom jednoznačne potvrdiť.³⁶

Na snovanie sa využívali steny obytných i hospodárskych budov a to ako drevených, tak aj murovaných. O snovaní na stenách drevených domov, na ktorých kolíky *zakladali do zrubov* zväčša *od uhla k uhlu* (od rohu po roh) sú zmienky z Malej Lehoty - osada u Blaškov (vlastný výskum 1992) a z Babinej (Zajonc 1992: 22). Snovanie vonku na podstení bolo zaužívané v Uhrovskej doline (Paličková 1977: 189-190). Z Horehronia (Staňková 1969: 385-386), zo Suchého Brezova (Kostková 1950: 9), Čeloviec (Paličková-Pátková 1988: 176), Trenčianskych Mitíc (vlastný výskum okolo 1980) i z Dolnej Poruby (Stránská1927: 54) sú údaje o snovaní na stene vo vnútri izby. Vonku na *humnách* (na stodolách) pripravovali osnovu v Babinej (Zajonc 1992: 19-20). Vo Veľkej Poľane mali zvislé brvná s kolíkmi upevnené na stĺpoch nesúcich krídla prednej a zadnej brány stodoly (Marková 1976: 31; Marková 1982: 73-74) a v Dolnej Porube snovali na kolíkoch vbitých do dverí stodoly (Valentová1974:5). Ako *snovalnica na pelevni* označovali v Starine kolíky upevnené na vonkajšej stene šopy (Čiamporová 1975: 10). Snovanie na vnútornej stene šopy bolo rozšírené vo východoslovenských obciach Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana, Zvala (Čiamporová 1974: 22, Čiamporová 1976: 32, Čiamporová 1975a: 8). Gubársky majster v obci Dobrá využíval na prípravu osnovy kolíky nabité do steny zrubového včelína (Marková 1960: 4, Marková 1976: 31).

Sústredené údaje naznačujú, že snovanie na stene bolo požívané takmer výlučne v domácej výrobe tkanín. Jediný, vyššie uvedený údaj z obce Dobrá viažuci sa k remeselnému tkaniu gúb bol sprostredkovaný (Marková 1960: 4, Marková 1976: 31) a nie je vylúčené, že aj v tomto prípade išlo o použitie snovania na stene ako alternatívneho spôsobu podobne, ako to bolo pri už spomenutom spôsobe snovania na zvislých kolíkoch zatĺčených do zeme. Rovnaký význam malo snovanie na stene v obci Babiná, kde ho vyžívali iba na prípravu krátkej vlnenej osnovy³⁷ (mala asi 5 metrov) na tkanie záster (Zajonc 1992: 22). V tejto súvislosti je pozoruhodný údaj,

³⁶ Väčšina údajov neobsahuje informácie o počte a rozmiestnení kolíkov. Údaj (nie však od priamych svedkov), ktorý naznačuje umiestnenie kolíkov do jednej línie je z obcí na Horehroní. Uvádza sa v ňom, že "*volakedi snovali na st'ěne na dvoch kolkoch*" (Staňková 1969: 385). Podľa zápisu zo Závady pri *snovaří pot st'enou* "dva klíny boli zabité v stene na jednej strane, dva na druhej a s nit'ami sa chodilo okolo nich" (Paličková 1973: 27).

³⁷ Podobný účel (zhotovenie krátkej alebo úzkej osnovy) uvádza V. Birrell (1959: 48). Píše, že skúsení tkáči pripravujú na kolíkoch krátku osnovu na tkanie vzoriek tkanín a na pásy.

že pri snovaní na stene sa zvykli viaceré ženy spojiť a pracovať spoločne. Tak tomu bolo v spomenutej obci Babiná i Závadke nad Hronom, kde chodili spoločne snovať na stene do veľkej izby v strede obce (Staňková 1969: 385-6).

Osnova na stene sa pripravovala z vlnenej i rastlinnej priadze. Nite boli najčastejšie zmotané do klobiek uložených v nádobách, košíkoch. V obciach Uhrovskej doliny mali rastlinnú priadzu na plachte v hromádke zasypanú obilím alebo v pradene položenom v nádobe (Paličková 1977: 189-190). Naraz sa snovalo 1, 2 alebo 4 nit'ami, ktoré snovajúca osoba držala v ruke. V Dolnej Porube snovali s 10 nit'ami. Pri snovaní držali v ruke snovací piest s dierkami, cez ktoré prechádzali nite, čo zamedzovalo ich pomotaniu (Stránská 1927: 54; Valentová 1974: 5). Výskyt snovacieho piestika pri snovaní na stene, ktorý je nástrojom používaným pri snovaní na otáčavom snovadle, možno považovať za vplyv remeselného tkáčstva.³⁸

Väčšina údajov o aktívnom používaní kolíkov v stene na prípravu osnovy sa viaže ku koncu 19. a začiatku 20. storočia. V Malej Lehote - osada U Blaškov snovali týmto spôsobom ešte po 1. svetovej vojne (vlastný výskum 1992). V Dolnej Porube bolo v 20. rokoch snovanie na kolíkoch uvádzané ako jediný spôsobom prípravy osnovy (Stránská 1927: 54). V dobe do konca 40. rokov, keď v lokalite tkanie domáceho súkna a konopného plátna zaniká, sa k nemu pridružilo snovanie na otáčavom snovadle (Valentová 1974). V oblasti horného toku rieky Cirocha na východnom Slovensku boli obdobím prechodu od snovania na kolíkoch k používaniu otáčavého snovadla 20.-30. roky.³⁹ K jeho všeobecnému rozšíreniu tu prišlo až po 2. svetovej vojne (Čiamporová 1976: 31-32), no používanie kolíkov v stene zrejme úplne nezatačilo.⁴⁰ Výskyt snovania na stene na Slovensku v 1. polovici 20. storočia je v súlade s názorom K. Moszyňského, podľa ktorého tento spôsob prípravy osnovy zanikol alebo zaniká a udržuje sa medzi Karpatami a Polesím už len tu a tam v tradícii (Moszyński 1967: 472). Na Slovensku bol tento proces ovplyvnený výraznejším a rýchlejšim prenikaním otáčavého snovadla.

Hoci sa v príspevku nevenujem problematike mier používaných pri snovaní, považujem za potrebné spomenúť mieru dĺžky osnovy, ktorej názov i veľkosť je odvodená zo snovania na stene. Ide o mieru nazývanú *st'ana*⁴¹, *st'ena*⁴², *st'ienka*⁴³, *st'in-ka*⁴⁴ alebo *scenka*⁴⁵ známu aj mimo územia Slovenska v iných jazykoch (Lebedeva

³⁸ U Bielorusov, Rusov aj Ukrajincov snovali len 2 nit'ami a používali pri tom piestik (Lebedeva 1956: 495, Kurilovič 1981: 54)

³⁹ V 20. rokoch sa otáčavé snovadlo začali používať v obci Starina, v ostatných obciach (Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana, Zvala) až v 30. rokoch.

⁴⁰ Vychádzam z údajov E. Markovej, ktorá snovanie na stene v aktívnej podobe zaznamenala vo Veľkej Poľane na výskumoch v rokoch 1948-1964 (Marková 1982).

⁴¹ Napr. Veľká Poľana (Marková 1982: 74), Pohorelá, Šumiac, Telgárt (Staňková 1969: 385).

⁴² Napr. Malá Lehota - osada U Blaškov (vlastný výskum 1992), Babiná (Zajonc 1992: 19), Pohorelá, Šumiac, Telgárt (Staňková 1969: 385)

⁴³ Napr. Malá Lehota - osada U Blaškov (vlastný výskum 1992), Gočovo, Rejdová (Zajonc 1984: 18), Nižná Slaná (Šlosárík 1992: 10).

⁴⁴ Napr. Dara, Ostrožnica, Smolník, Starina, Veľká Poľana, Zvala (Čiamporová 1974: 22, Čiamporová 1975: 10).

⁴⁵ Napr. juhozápadný Zemplín (Zajonc 1993: 403).

1956:495, Marková 1964: 99, Kurilovič 1981: 55). Jej dĺžka vychádzala z dĺžky steny, na ktorej sa snovalo a bola 2 m (Malá Lehota - osada U Blaškov; vlastný výskum 1992), najčastejšie 5 - 8 m.⁴⁶ Výskyt tejto miery je dôležitým a často jediným dokladom alebo indikátorom výskytu snovania na stene a to aj v lokalitách, v ktorých už samotný spôsob ani údaje o ňom neexistujú (napr. Zajonc 1993: 403).⁴⁷ Táto miera zároveň tvorí spojovací článok medzi snovaním na stene a spôsobmi prípravy osnovy na zvislom snovacom ráme a predovšetkým na otáčavom snovadle. V domáckom tkáčstve to znamená spojenie jedného z najstarších spôsobov snovania s najmladšou metódou, ktorá má remeselnícky pôvod. Pri snovaní na snovacom ráme v rámci remeselnej výroby gúb v Jelšave bola dĺžka jednej steny určená ako vzdialenosť od prvého kolíka na ľavej strane k prvému kolíku na pravej strane a späť k druhému kolíku na ľavej strane (Staňková 1951: 374)⁴⁸. Pri použití steny ako miery pri snovaní na otáčavom snovadle sa ňou označovala buď vzdialenosť jeho dvoch susedných zvislých latiek alebo dĺžka osnovy namotaná pri jednom otočení snovadla (teda štyrikrát dĺžka medzi susednými zvislými latkami snovadla⁵⁰), prípadne dĺžka piatich vzdialeností medzi týmito latkami⁵¹. Dĺžka tejto miery pri snovaní na otáčavom snovadle bola v porovnaní s jej dĺžkou pri snovaní na kolíkoch menšia. Hoci používanie miery stena dlhšie pretrvávalo pri snovaní vlnenej osnovy pripravovanej často na vodorovných kolíkoch v stene, na Horehroní sa táto miera uchovala nie pri tkaní súkna, ale v rámci tkania plátna (Staňková 1969: 386).

B.b. Snovane na vertikálnom snovacom ráme

Z princípu snovania na stene vychádza aj spôsob snovania na zvislom snovacom ráme, čo potvrdzuje aj používanie miery stena (Marková 1976: 31, Kuka 1987: 145). Základ tohto druhu snovadla tvoril ťažký rám zo širokých dosiek. Do dvoch zvislých bočníc boli vsadené kolíky⁵², okolo ktorých sa viedla osnova. V hornej horizontálnej doske boli tri kolíky: dva na tvorbu niťového kríža a okolo tretieho sa nite vracali späť. V dolnej vodorovnej priečke boli dva kolíky: okolo prvého sa viedol prameň nití a okolo druhého sa vracal späť. Rám bol pri snovaní opretý o stenu⁵⁴.

⁴⁶ Konštatuje to aj Marková 1982: 74.

⁴⁷ O výskyte miery pozri Staňková 1969: 385-86, Marková 1982: 74.

⁴⁸ V uvedenom prípade to boli takmer 4 m (2 x 197 cm).

⁴⁹ V obciach juhozápadného Zemplína používali široké otáčavé snovadlá, na ktorých bola táto vzdialenosť, a tým aj dĺžka *scenky* 1 m alebo 1,45 m (Zajonc 1993: 403).

⁵⁰ V Babinej bola vzdialenosť medzi susednými latkami snovadla 90-100 cm. Jedno otočenie snovadiel (štvornásobok tejto dĺžky) označované ako *st'ena* (alebo aj ako *znak*) malo dĺžku 3,6-4 m (Zajonc 1992: 19).

⁵¹ V gemerských obciach Gočovo a Rejdová bola vzdialenosť medzi susednými latkami snovadla 75 cm (1ríf) a jedna *st'ienka* mala dĺžku 3, 75 m (Zajonc 1984: 18).

⁵² Na ráme používanom v Jelšave bolo na každej strane 14 kolíkov (Staňková 1951: 373).

⁵³ Vychádzam z opisu E. Markovej (Marková 1976: 175). Spôsob snovania pozri v poznámke 24.

⁵⁴ Súkennícky majster v Prievidzi mal snovadlá umiestnené na povale a tam aj snoval (Kováč 1966: 22).

Snovací rám bolo súčasťou remeselnej výroby tkanín už v stredoveku a do 20. storočia sa udržal v ručnom tkaní na horizontálnych krosnách (Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 210). Na Slovensku používali zvislý snovací rám nazývaný snovadlo (Jelšava; Staňková 1951: 374) alebo *snoval'nica* (Michalovce; Staňková 1953: 6) do polovice 20. storočia remeselní súkenníci v Prievidzi, Nitrianskom Pravne, Čhtelnici, Ľubici, Klenovci (Marková 1976: 175) a tkáči gúb v Jelšave i v Michalovciach (Staňková 1951, 1953).⁵⁵

Remeselní tkáči vlnených tkanín - súkenníci a gubári - snovali "z holej ruky" bez použitia nástroja na vedenie nití, pričom naraz pracovali s 8, 10, 12, 16 i 18 nit'ami (Marková 1982: 82). Množstvo nití, ktorým sa malo snovať (10, 12 nití) i celkový počet nití v osnove predpisovali v 18. a 19. storočí cechové regulačné inštrukcie (Kováč 1966: 22-23). Postup snovania i podoba snovacieho rámu používaného remeselníkmi sa od stredoveku nezmenili. Súkenník v Prievidzi i gubár v Jelšave snovali z klbiek vlnenej priadze hruškovitého tvaru, ktoré boli nastoknuté na zvislých drevených trňoch upevnených v podstavci. Súčasťou tohto stojanu⁵⁶ bola latka s očkami umiestnená nad klbkami. Každá nit' smerujúca z klbka k rámu prechádzala cez jedno očko, čo zamedzovalo pomotaniu nití (Staňková 1951: 373-374, Kováč 1966: 22). Rovnaký spôsob upevnenia a vedenia nití, tvar klbiek, ale i počet nití (12) či spôsob snovania holou rukou zobrazujú výjavy z rokov 1310⁵⁷ a 1421 zo západnej Európy (Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 209).

Používanie snovacieho rámu bolo na Slovensku viazané predovšetkým na remeselnú výrobu vlnených tkanín, ktorá zanikla koncom 1. polovice 20. storočia. Informácie o tomto zariadení, hoci oveľa skromnejšie, sú aj z domácej výroby. Prvý údaj je z obce Banka neďaleko Piešťan, v ktorej používali rámové snovadlo opreté o stenu, na ktorom snovali s 12 bavlnenými nit'ami (Marková 1967: 17). Druhý údaj z obce Dekýš uvádza, že na snovanie sa používali "*snuvadliny* - dva priečne drevá - polená - prémy, do ktorých bolo zapustených desať drevených zubov. Do priem boli zapustené dve 450 cm dlhé drevá... Snovali dve nite, ktoré založili na hornej - ľavej strane a pokračovali na opačnú stranu". Dĺžku osnovy merali na steny. V poznámke je uvedené, že nástroj vyrobili v obci (Kuka 1987: 144-145). Domnievam sa, že v prípade rámov na snovanie používaných v domácej výrobe na Slovensku sa nejedná typ rámu, ktorý bol používaný a rozšírený v domáckom tkáčstve u Bielorusov, Ukrajincov či Rusov. Ich rám má menšie rozmery a podľa vyobrazení sú kolíky na tvorbu nit'ového kríža umiestnené na dolnej vodorovnej doske (Lebedeva 1956: 497, Kurilovič 1981: 54). Roľníci si tieto rámy zhotovovali sami s odôvodnením, aby nemuseli robiť diery do stien a rám v mnohých prípadoch nahradil snovanie na stene

⁵⁵ Rám gubára v Jelšave bol dlhý takmer 2 metre (Staňková 1951: 374) a gubára v Michalovciach 3 rífy (1,80 alebo 2,25 m) (Staňková 1953: 6). Rám súkenníka z Prievidzi bol dlhý 2,5 m (Kováč 1966: 22).

⁵⁶ V Prievidzi ho nazývali *krosienka* (Kováč 1966: 22).

⁵⁷ V publikácii je pri obrázku datovanie 1210 a v texte na je uvedený rok 1310 (Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 209-210).

(Lebedeva 1956: 497).⁵⁸ V dvoch uvedených prípadoch zo Slovenska možno predpokladať, že ide o používanie rámu pod vplyvom remeselnej výroby, čomu v Banke nasvedčuje používanie 12 nití v pri snovaní a pomerne veľké rozmery rámu z Dekýša. V prípade druhej lokality mohlo byť východiskom tohto vplyvu niektoré z okolitých miest s remeselnou súkenníckou výrobou, napr. Nová Baňa alebo Krupina, v ktorých boli v 19. storočí cechy týchto remeselníkov (Houdek 1943: 54, 58).

Na Balkáne sa vyskytoval okrem rámu podobného tým, ktoré používali remeselníci na Slovensku aj podobne veľký rám, no kolíky na tvorbu nit'ového kríža mal na dolnej vodorovnej doske a stál kolmo na zem upevnený v dvoch vodorovných brvnách kolmých na rám (Radauš-Ribarić - Rithman-Auguštin 1988: 31, 87)⁵⁹. Samostatne zvislo stojaci snovací rám ani zvislý snovací rám upevnený na stene som vo východiskovom materiále z územia Slovenska nenašiel.

C. Snovanie na otáčavom snovadle⁶⁰

Otáčavé krídlové snovadlo bolo zavedené objavilo v 17. storočí v tkáčskej výrobe západnej Európy. V roku 1687 bolo používané v Škótsku (Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957a: 163). Rozšírenie snovadla na území Slovenska súvisí predovšetkým so zveľad'ovacími aktivitami za vlády Jozefa II., ktorých cieľom bolo podnietiť rozvoj a najmä skvalitniť domácku výrobu plátna tak, aby mohla konkurovať tomuto výrobnému odvetviu v iných častiach Habsburskej monarchie.⁶¹ Aktivity sa realizovali v 80. rokoch 18. storočia a ich súčasťou bolo zavádzanie nových spôsobov výroby tkanín a jednotných mier, v rámci ktorých nemeckí remeselníci učili výrobcov aj nový spôsob snovania.⁶² Vplyv zveľad'ovacích akcií je oblastiach, v ktorých sa uskutočnili (napr. na Spiši), badateľný v domáckej výrobe tkanín ešte v 2. polovici 20. storočia (Koma 1972, Ušák - Slavkovská 1989). Poznatky o tejto metóde snovania sprostredkúvali remeselní tkáči aj v neskorších storočiach. Napr. v 60. rokoch 19. storočia sa v Dolnej Súči usadili tkáči z Moravy, ktorí pripravovali osnovu pre ženy v obci. Ich vplyvom bolo snovanie na otáčavom snovadle jediným používaným spôsobom prípravy osnovy pre domácke tkanie (Podolák 1952: 296, 307; Hamaj 1975: 123).⁶³

⁵⁸ Vzhľadom na menší rozmer a priamo deklarovaný vývojový vzťah so snovaním na stene možno tento zvislý rám považovať za veľmi blízky zvislému rámu upevnenému na stene, ktorý publikuje Birrell 1959: 50.

⁵⁹ Rám stojaci na podstavci publikuje aj Birrell 1959: 50.

⁶⁰ Informácie o tomto spôsobe prípravy osnovy boli najviac zastúpené v preštudovaných prameňoch a viaže sa k nemu aj najviac údajov získaných v terénny výskumom. Tvorili aj najviac opisov analyzovaných v rámci východiskového súboru. Preto u všetkých údajov a konštatovaní neuvádzam lokality, ku ktorým sa viažu. Spôsob snovania na otáčavom snovadle je v materiále zastúpený veľkým počtom variantov a zasluhoval by si samostatné spracovanie včítane používaných mier.

⁶¹ O týchto akciách pozri bližšie Špiesz 1961: 142-153.

⁶² V. Uhlár uvádza, že ich "učili používať zjednodušené snovanie z veľkých osnovných ciev pripravovaných na prístrojoch s kolesovým pohonom..." (Uhlár 1966: 30).

⁶³ Ženy bol prítomné pri príprave osnovy u remeselného tkáča, ktorý im potom prišiel domov osnovu namotať na návoj krosien. Autor aj obrázok ženy snovajúcej na krídlom snovadle (Podolák 1952: 308).

Znalosti snovania na otáčavom snovadle sa nešírili iba priamo od remeselníkov, ale aj sekundárne z oblastí alebo lokalít, v ktorých toto snovadlo už používali. Tak vznikali lokálne či oblastné formy a varianty podoby zariadenia i postupu, ktoré boli výsledkom nového prvku s domácou textilnou tradíciou. Ako príklad možno uviesť lokalitu Malá Lehota - U Blaškov. Otáčavé snovadlo tu začali používať v období rokov 1920-1950. Prevzali ho od obyvateľov z obcí Veľké Pole a Píla, však bez piesťu. Pretože v lokalite bolo predtým známe snovanie s 2 nit'ami na kolíkoch upevnených v stene, tento počet nití používali aj pri snovaní na otáčavom snovadle. Preto, aby mohli snovať s viac ako 2 nit'ami a tým prácu urýchlili, začali používať na usmerňovanie nití stoličku s otvormi v operadle (vlastný výskum 1992). Tento prvok možno považovať za špecificky lokálny produkt procesu začleňovania nového prvku do textilnej kultúry danej lokality.

Otáčavé krídlové snovadlo sa od ostatných odtiaľ opísaných zariadení odlišuje v tom, že sa pri snovaní hýbe - otáča sa a snovajúca osoba pri snovaní stojí.⁶⁴ Základ otáčavého snovadla tvoria dva na seba kolmé rámy, ktoré sa otáčajú okolo zvislej osi. Rozmery i vzájomný pomer výšky a šírky rámov na Slovensku kolísali podľa lokálnych zvyklostí⁶⁵. Z rozmeru rámov vychádzala veľkosť základnej miery dĺžky osnovy, ktorým bola vzdialenosť dvoch susedných zvislých latiek snovadla. Táto vzdialenosť mala byť dĺžku zvyčajne 1 meter (prípadne i viac) alebo 1 ríf (60-75 cm).⁶⁶ Z tejto dĺžky vychádzali všetky ďalšie miery dĺžky osnovy, ktoré boli jej násobkami. Súčasťou otáčavého snovadla boli, tak ako u všetkých zariadení na snovanie, dve sústavy kolíkov: 2 - 3 kolíky umiestnené zväčša v hornej časti snovadla slúžili na tvorbu nit'ového kríža a 1 - 2 kolíky v dolnej časti na omotávanie a prípadne aj delenie prameňov nití na konci osnovy. Najrozšírenejším pomenovaním pre obidve tieto sústavy kolíkov bol výraz *čini*.⁶⁷ Na Slovensku sa stretávame s viacerými podobami rozmiestnenia a upevnenia kolíkov - činov na snovadle. Buď boli upevnené v dvoch samostatných vodorovných doskách, ktorá sa založili v hornej a dolnej časti medzi dve susedné zvislé latky snovadla alebo kolíky boli upevnené priamo v rámoch snovadiel, pričom existovali viaceré varianty a kombinácie týchto dvoch možností.⁶⁸

⁶⁴ Rozmery otáčavého snovadla používaného v Bielorusku umožňovali pri snovaní sedieť (Kurilovič 1981: 56).

⁶⁵ Rámy otáčavých snovadiel zo západného Slovenska majú tvar obdĺžnika stojaceho na užšej strane. Ich výška bola cca 2 m. Rámy snovadiel z východného Slovenska majú tvar ležiaceho obdĺžnika.

⁶⁶ Podľa toho snovalo prípadne označovali ako metrové alebo rífové. Pozri aj poznámku 49.

⁶⁷ Na Horehroní rozlišovali horné *múdre čini* (3 kolíky vo vodorovnej latke) a dolné *sprosté činy* (2 kolíky) (Staňková 1969: 385). V remeselnom tkáčstve sa používali aj označenia *zubňica*, *zubní kríž* (Križko 1891: 536).

⁶⁸ Napr. otáčavé snovadlo z obcí Babiná, Kráľová a Michalková malo len činy na tvorbu nit'ového kríža, ktoré sa uväzovali medzi dve zvislé latky v dolnej časti snovadla. Na druhom konci sa nite omotávali o koniec zvislej latky na hornom rohu rámu snovadla (Zajonc 1996: 170, obr. 1). Na otáčavom snovadle z Nižného Žipova boli horné činy (3 kolíky) vodorovne upevnené v latke a dolné dva činy (2 kolíky) boli vsadené zvislo do dolnej vodorovnej latky jedného z rámu snovadiel (Zajonc 1996: 170, obr. 2).

Na začiatku snovania sa prameň nití zachytil o prvý z horných kolíkov. Každá nit' prechádzala cez jednu dierku snovacieho piestu, ktorý snovajúca osoba držala v ruke. Dierky boli na pieste vo dvoch zvislých radoch a takto boli usporiadané aj nite smerujúce od neho k snovadlu. Prstami druhej ruky sa nite rozdelili na páry alebo jednotlivé nite a takto vytvorený nit'ový kríž sa uložil na nasledujúce dva kolíky horných činov. Potom snovajúca osoba nite medzi piestom a činmi chytla do zavretej dlane, ňou otáčala snovadlo a súčasne prameň nití "kláďla" na jednotlivé zvislé priečky. Tak sa nite špirálovito smerom dolu omotávali na snovadlo až po dolné činy. Tam sa prameň nití obtočil okolo kolíkov a špirálovité namotávanie nití pokračovalo smerom k horným činom, na ktorých sa opäť tvoril nit'ový kríž. Celý postup sa opakoval dovtedy, až bol na snovadle namotaný dostatočný počet nití.⁶⁹

Uvedený postup snovania na otáčavom krídlom snovadle predstavuje jeden z variantov tohto spôsobu prípravy osnovy na Slovensku. Charakter a miera rôznorodosti jeho prvkov závisela od konkrétnych podmienok a vývoja výroby tkanín v jednotlivých oblastiach a lokalitách.

Na otáčavom krídlom snovadle sa snovalo zväčša vo vnútri obytných, prípadne hospodárskych budove, zriedkavo aj vonku. Pri snovaní v miestnosti bol horný koniec osi, okolo ktorej sa snovadlo otáčalo, zastoknutý do oka upevneného v strope (najčastejšie v stropnom tráme). Dolný koniec osi stál v jamke v doske položenej na podlahe alebo pod. Pri snovaní pracovali spolu zväčša 2 osoby - jedna držala snovací piest, "preberala" nite do nit'ového kríža, viedla ich na snovadlo, ktoré krútila. Druhá dohliada na priadzu smerujúcu z kĺb alebo cievok do piestika a prípade krútila snovadlo. V niektorých prípadoch si ženy úlohy pri snovaní vymieňali (smerom hore snovala jedna, smerom dolu druhá).

Na otáčavom snovadle sa v remeselnom aj domáckom tkaní pripravovala osnova z vlnenej, ľanovej, konopnej i bavlnenej priadze. Pri snovaní sa naraz pracovalo s rozličným počtom nití: mohlo ich byť 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 15, 16, 18, 20, 32.⁷⁰ Počet od 1 do 12, prípadne 16 bol zaužívaný v snovaní v domácom tkáčstve, počet nad 10 až do 32 (Križko 1891: 536) sa spájal s tkáčstvom remeselným, a to predovšetkým s tkaním plátna. Analýza skúmaného súboru opisov snovania naznačuje, že na Slovensku bolo najrozšírenejšie snovanie s 12 nit'ami, za ním nasledovalo používanie 2 nití. Rozličný bol aj počet nití, z ktorých sa tvoril nit'ový kríž. Boli to buď 1, 2 (najmä u remeselníkov), 3 alebo 4 nite.

Priadza určená na snovanie bola pripravená v rozličnej forme, čomu zodpovedali aj pomôcky a zariadenia na jej uloženie i pomôcky na jej usmerňovanie. V Michalkovej ju odmotali z pradena do riečice a zasypali obilím, aby sa nepomotala (Zajonc 1992: 37, 45, 53). V Nedanovciach a v Pažiti snovali z hľby nití nazvíjaných do riečice alebo do širokej slamičky (Uhlár 1966: 53). Časté bolo snovanie z kľbiek, ktoré boli umiestnené v nádobách, slamienkach alebo v debnách s priehradkami, ktoré používali remeselní tkáči. Ak sa snovalo z pradien, tieto boli uložené na vodorovných zvíjakoch.⁷¹

⁶⁹ Postup snovania na krídlom snovadle pozri aj Rybáriková - Zajonc 1995b.

⁷⁰ Počty nití zistené v niektorých oblastiach Slovenska pozri Marková 1976: 31-32.

⁷¹ O zvíjakoch bližšie pozri Rybáriková-Zajonc 1995d. V Babinej, kde snovali s 2 nit'ami, mali buď dva vodorovné zvíjaky alebo na jeden uložili dve pradená (Zajonc 1992: 20)

Snovalo sa aj z veľkých drevených cievok, ktoré boli vložené do cievnika (stojan na cievky)⁷². Priadzu na ne namotávali z pradien uložených v zvislých alebo vodorovných zvjákoch pomocou potaku.⁷³ V 20. storočí sa rozšírilo snovanie z papierových cievok, na ktorých sa predávala továrensky vyrábaná bavlnená priadza.

Na vedenie nití pri snovaní na otáčavom snovadle sa na Slovensku najčastejšie používal už spomenutý snovací piest, ktorý mal v závislosti od počtu nití, s ktorými sa pracovalo, 4 až 32 dierok uložených v dvoch radoch pod sebou.⁷⁴ Pri snovaní s malým počtom nití (1 - 4) ich držala snovajúca osoba v priamo v ruke, pričom prípadne prechádzali cez držadlá nožníc zapichnutých v hrade (Michalková; Zajonc 1992: 37).⁷⁵ Ojedinelé bolo zistenie vedenia nití cez otvory v operadle stoličky (Malá Lehota - osada U Blaškov vlastný výskum 1992).

Špecializované pomôcky a zariadenia používané spolu s otáčavým snovadlom patrili predovšetkým do inštrumentára remeselného tkáčstva, odkiaľ v závislosti od konkrétnych podmienok v rozličnej miere prenikli do domácej výroby.⁷⁶

Uvedená škála rozdielov v jednotlivých prvkoch snovania na otáčavom snovadle naznačuje spôsoby a mieru začlenenia tohto zariadenia do textilnej kultúry lokalít a oblastí Slovenska. Dôkazom spájania krídlového snovadla so snovaním na stene je okrem spomenutej dĺžkovej miery nazwanej stena aj spôsob snovania na otáčavom snovadle s malým počtom nití⁷⁷ bez snovacieho piestu, snovanie 2 nit'ami vedenými cez držadlá nožníc či snovanie z 2 hrbok, v ktorých boli zasypané obilím.

V sledovanom období bolo na Slovensku snovanie na otáčavom krídlom snovadle najrozšírenejším spôsobom snovania. Používaním otáčavého snovadla zaniklo snovanie na stene, prípadne sa posunulo do polohy praktiky sekundárneho významu s vymedzenou funkciou (príprava krátkej vlnenej osnovy).⁷⁸ Snovadlo sčasti nahradilo rám u remeselných tkáčov gúb (Jelšava; Valentová 1975: 89-90). Hoci snovanie na otáčavom snovadle v 20. storočí prevládlo, malo veľké množstvo variantov v postupe, v tvare a použití nástrojov. V nich sa uchovávali prvky starších techník snovania používaných v oblasti alebo v lokalite v období, než sa začalo používať otáčavé snovadlo.

⁷² O cievniku pozri Rybáriková-Zajonc 1995.

⁷³ O potaku pozri Rybáriková-Zajonc 1995c.

⁷⁴ O snovacom pieste pozri Komorovská - Zajonc 1995: 34-35.

⁷⁵ Rovnakým spôsobom viedli nite pri snovaní na stene u východných Slovanov (Lebedeva 1956: 495, Kurilovič 1981: 54).

⁷⁶ Ich prenikanie do tradičnej domácej výroby tkanín je jasne badateľné na Spiši alebo na Horehroní (Staňková 1969: 368).

⁷⁷ Efektívnosť práce na otáčavom krídlom snovadle spočívala nie len v tom, že sa toto zariadenie otáčalo a tým sa nite namotávali rýchlejšie, ale aj v tom, že sa ich naraz namotávalo viac. Preto snovanie s malým počtom nití túto prácu výrazne neurýchlilo.

⁷⁸ Napr. v Bielorusku sa otáčavé snovadlo rozšírilo z fabričného tkáčstva cez domáчих tkáčov pracujúcich na predaj. Domáce snovanie na otáčavom snovadle (pracovalo sa s 2 nit'ami) nebolo však všeobecne rozšírené a existovalo paralelne so snovaním na stene (Lebedeva 1956: 496-497).

3.1. Názvy zariadení na snovanie a spôsobov snovania

Sústredené údaje o spôsoboch snovania poskytujú možnosť pozrieť sa komplexne na problematiku názvoslovía tejto zložky tradičnej textilnej kultúry. Uvedené pomenovania, používané v predošlom texte, vychádzajú z druhov a názvov postupov a zariadení používaných v tejto časti tradičnej hmotnej kultúry na Slovensku. Pri tom som, v rámci dostupných údajov, prihliadal aj na charakter tejto fázy výroby tkanín v iných krajinách Európy, prípadne i mimo nej. Druhým východiskom bolo názvoslovie používané v tejto oblasti v etnografickej a kultúrno-historickej literatúre predovšetkým na Slovensku.

Označenie kolík, ktoré som zvolil za základ triedenia metód snovania používam preto, lebo sa v preštudovanom materiáli z terénnych výskumov vyskytoval častejšie ako napr. názvy *klin*, *klinec* (GM, NR, TR), *patik* (TR), *šving* (GM), *zub* (SA, SP). Považujem ho za vhodnejší ako názov klin používaný E. Markovou (1976: 33-31).⁷⁹

Spojenia snovanie na vertikálnych kolíkoch a snovanie na zvislých kolíkoch považujem za vhodné preto, lebo jednoznačne vyjadrujú polohu kolíkov ako hlavného technologického prvku metód snovania na Slovensku, pričom je možné používať aj spojenie vodorovné a zvislé kolíky.

Pri *snovaní na kolíkoch zatlčených* do zeme nie je potrebné uvádzať ich smer, ktorý vyplýva s ich spojenia so zemou. Označenie *snovanie na snovacej doske* spresňuje tvar a charakter zariadenia, aj keď neuvádza jeho polohu. Doska s kolíkmi, avšak inak rozmiestnenými, sa objavuje aj pri snovaní na stene. Tu však museli byť použité dve dosky súčasne, ktoré boli vo zvislej polohe. Dosky s kolíkmi pri snovaní na stene nemali ako zariadenie špeciálne označenie a aj v literatúre sa identifikujú opisom. Preto v spojení *snovanie na snovacej doske* nie je potrebné špecifikovať jej polohu.

Označenie *snovanie na stene* vhodne vystihuje polohu kolíkov i charakter podkladu, v ktorom sú fixované. Ak nie sú upevnené priamo do steny, je nutné opisom špecifikovať charakter použitej podložky.⁸⁰

Zariadenie na snovanie, ktorého základom je rám vo zvislej polohe, sa na Slovensku označovalo ako *snovadlo*, *snoval'nica*, *snuvadlini*.⁸¹ Nakoľko ide o pomerne všeobecné označenie, za vhodnejšie považujem označenie *novací rám*, aj keď je vytvorené umelo. Avšak toto označenie, rovnako ako spojenie *rámové snovadlo* (Marková 1976: 175) nie je bez uvedenia polohy rámu dostatočne presné, pretože *novací rám* sa

⁷⁹ Označenie kolík (ang. peg) je použité aj v práci *The Textile Arts* v kapitole o príprave osnovy obsahujúcej údaje z krajín viacerých kontinentov (Birrell 1959: 47-50).

⁸⁰ Bližšie pozri v časti o snovaní na stene.

⁸¹ Rám používaný súkenníkom v Prievdizi je v príspevku označený ako *snovadlo* (Kováč 1966:22). Nie je však jasné, či ide o tradičný názov alebo či bolo označenie použité ako odborný termín.

používal aj vo vodorovnej polohe. Preto je vhodné používať spojenie *snovanie na zvislom snovacom ráme*.⁸²

Tradičné názvy na Slovensku najrozšírenejšieho snovacieho zariadenia boli buď odvodené z jeho pohybu (*koliečka, snovaci kolovrat*) alebo, v najväčšom počte prípadov, z názvu činnosti, pri ktorej sa používalo (*sňica, snovadlo, snovadlica* a podobné tvary)⁸³. Keďže označenie kolovrat sa vzťahuje predovšetkým na zariadenia, ktorých súčasťou je koleso (napr. kolovrat na pradenie, motací kolovrat a i.), považujem za vhodné použiť pre toto zariadenie označenie obsahujúce slovo snovadlo. Je ho však nutné doplniť o adjektíva *otáčavé* a *krídlové*. Prvé adjektívum vysvetľuje jeho základnú odlišnosť v porovnaní s ostatnými zariadeniami na snovanie. Spojenie *krídlové snovadlo* vyjadruje jeho tvar: snovadlo ako keby malo 4 "krídla", ktoré tvoria dva k sebe kolmo postavené rámy.⁸⁴ Táto charakteristika ho v širšom kontexte odlišuje od iného typu otáčavého snovadla známeho z Ázie.⁸⁵ V literatúre sa v európskom i slovenskom kontexte často používa len jedno alebo druhé adjektívum, čo je na identifikáciu zariadenia postačujúce.

Ako univerzálne odborné označenie pre všetky zariadenia na snovanie je vhodné označenie *snovadlo*. V tradičnom názvosloví na Slovensku to bolo najčastejšie označenie zvislého snovacieho rámu a krídlového snovadla. Všeobecné označenie zariadenia na snovanie špecifickým pojmom vychádzajúcim zo samotnej činnosti snovania je vlastné všetkým slovanským jazykom.

3.2. Záver

V sledovanom období rokov 1880 - 1992 tvorili škálu postupov prípravy osnovy pri tkaní na horizontálnych krosnách v domácej a remeselnej výrobe na Slovensku spôsoby *snovania na vertikálnych kolíkoch* i spôsoby *snovania na horizontálnych kolíkoch* a *snovanie na otáčavom krídlovom snovadle*. Posledný uvedený spôsob bol najrozšírenejší a známy ako v domácej, tak aj v remeselnej výrobe tkanín. *Snovanie na horizontálnej snovacej doske* sa používalo do začiatku 20. storočia. Snovanie na stene, ktoré bolo do začiatku 20. storočia pomerne rozšírené, i snovanie na kolíkoch zatĺčených do zeme existovali v 1. polovici 20. storočia ako alternatívne postupy späté predovšetkým s prípravou vlnenej osnovy na kratšie alebo jednotlivé kusy tkanín⁸⁶, u remeselníkov pri práci mimo dielne. Výnimku tvorili niektoré lokality na východnom Slovensku, v ktorých bolo snovanie na stene nahradené snovaním na krídlovom snovadle až v polovici 20. storočia.⁸⁷ Snovanie na stene bolo viazané tak-

⁸² Bližšie o vodorovnom ráme pozri poznámku 27.

⁸³ E. Marková používa termín *sňica* prevzaté zo stredného Slovenska (Marková 1976: 31). Tabuľku tradičných názvov otáčavého snovadla pozri Zajonc 1996: 167.

⁸⁴ V Čechách sa vyskytovalo aj otáčavé snovadlo zostavené z 3 rámov tvoriacich 6 krídel (Staňková 1989: 21).

⁸⁵ Pozri poznámku 22.

⁸⁶ Tento názor E. Markovej (Marková 1976: 31, Marková 1982: 74) potvrdili údaje J. Staňkovej z Michaloviec (Staňková 1953: 6) i moje zistenia v Babinej (Zajonc 1992: 22).

⁸⁷ Zrejme aj pod vplyvom tradičnej textilnej kultúry Ukrajiny.

mer výlučne na domácke tkanie. Súčasťou remeselnej výroby vlnených tkanín, ktorá zanikla na konci 1. polovice storočia, bolo snovanie na zvislom snovacom ráme.

Na základe kvantitatívnej analýzy súboru záznamov o spôsoboch snovania v domácej výrobe na Slovensku možno vymedziť ich škálu dvoma okrajovými modelovými variantmi. Prvý variant, ktorý som označil ako mladší, v sledovanom súbore prevažoval. Najpoužívanejším zariadením tu bolo otáčavé snovadlo, na ktorom sa najčastejšie snovalo s 12 nit'ami, menej často so 16 a 10 nit'ami. Na ich usmerňovanie sa najčastejšie používal snovací piest, menej často sa snovalo bez neho. Priadza bola buď na cievkach uložených v cievniku alebo v kľbkách uložených v nádobách. Tento variant predstavuje najvyššiu mieru vplyvu remeselného tkáčstva. Druhý okrajový variant, ktorý som označil ako starší, používal ako najrozšírenejšie zariadenie opäť otáčavé snovadlo, na ktorom sa však snovalo len s 2 nit'ami, pričom nit' sa držala v ruke. Nite boli buď na hromádke zasypanej obilím v nádobe alebo boli v pradenách uložené na zvjaku. Tento variant reprezentuje najmenšiu mieru vplyvu remeselného tkáčstva a obsahuje najviac prvkov zachovaných zo starších spôsobov snovania. Uvedené modelové varianty naznačujú, že ako prvý sa v škále spôsobov snovania inovovalo zariadenie na snovanie - kolíky upevnené v zemi alebo v stene boli nahradené otáčavým snovadlom, na ktoré sa aplikovali staršie postupy (snovanie s 2 nit'ami, snovanie z hromádky nití) a nástroje (použitie držadiel nožníc na usmernenie nití, snovanie z holej ruky).

Uvedené údaje o spôsoboch prípravy osnovy ukazujú, že domácka výroba tkanín na Slovensku bola v sledovanom období ovplyvnená remeselným tkáčstvom vo väčšej miere ako domáce tkáčstvo vo východnej a južnej Európe v oblastiach obývaných Slovanmi. Poukazuje na to predovšetkým všeobecné rozšírenie otáčavého snovadla na území Slovenska, ktoré u južných a východných Slovanov nebolo všeobecne rozšíreným a najviac používaným zariadením na snovanie (Lebedeva 1956: 498, Kurilovič 1981: 56). Snovanie na otáčavom snovadle, ktoré postupne úplne prevládlo nad inými spôsobmi prípravy osnovy, však dodnes existuje v domáckom tkáčstve v podobe variantných postupov, modifikácií snovadla i ďalších nástrojov. Tým sa odlišuje napr. od ľudovej tkáčskej výroby v Čechách, ktorá sa vyvíjala v tesnejšom spojení s remeselným tkáčstvom (Staňková 1989: 7-9). Varianty, ktoré v sebe uchovávajú prvky starších postupov prípravy osnovy, nám dávajú možnosť rekonštruovať nie len vývoj techník snovania, ale i minulosť celej tradičnej výroby tkanín na Slovensku.

* * *

Zoznam oblastí a lokalít uvedených v texte:

Babiná (ZV)	Nitrianske Pravno (NI)
Banka (NI)	Nižná Slaná (GM)
Čelovce (HO)	Nižný Žipov (ZE)
Čierny Balog (ZV)	Ostrožnica (ZE)
Dara (ZE)	Pažiť (TE)
Dekýš (HO)	Pohorelá (GM)
Dobrá (ZE)	Prievidza (NI)
Dolná Poruba (TR)	Rejdová (GM)
Dolná Súča (TR)	Ruské (ZE)
Dolný Badín (HO)	Ruský Potok (ZE)
Gočovo (GM)	Smolník (ZE)
Hažín (UZ)	Starina (ZE)
Horehronie [oblasť] (ZV, GM)	Suché Brezovo (NO)
Chtelnica (NI)	Šumiac (GM)
Jelšava (GM)	Telgárt (GM)
Klenovec (GM)	Trenčianske Mitice (TR)
Ľubica (SP)	Uhrovská dolina [oblasť] (TR)
Malá Lehota - osada u Blaškov (TE)	Veľká Poľana (ZE)
Michalková (ZV)	Závada (TR)
Michalovce (ZE)	Závadka nad Hronom (GM)
Nedanovce (NI)	Zvala (ZE)

Župy a ich oblasti, lokality uvádzané v texte:

Gemersko-malohontská župa (GM): Gočovo, Horehronie (časť oblasti patrí do ZV), Jelšava, Klenovec, Nižná Slaná, Pohorelá, Rejdová, Šumiac, Telgárt, Závadka nad Hronom	Tekovská župa (TE): Malá Lehota - osada u Blaškov, Pažiť
Hontianska župa (HO): Čelovce, Dekýš, Dolný Badín	Trenčianska župa (TR): Dolná Poruba, Dolná Súča, Trenčianske Mitice, Uhrovská dolina [oblasť], Závada
Nitrianska župa (NI): Banka, Chtelnica, Nedanovce, Nitrianske Pravno, Prievidza	Užská župa (UZ): Hažín
Novohradská župa (NO): Suché Brezovo	Zemplínska župa (ZE): Dara, Dobrá, Michalovce, Nižný Žipov, Ostrožnica, Ruské, Ruský Potok, Smolník, Starina, Veľká Poľana, Zvala
Spišská župa (SP): Ľubica	Zvolenská župa (ZV): Babiná, Čierny Balog, Horehronie (časť oblasti patrí do GM), Michalková

Literatúra a pramene:

- AT VA ÚEt SAV - Archív textov Vedeckých archívov Ústavu etnológie SAV
KE FF UK - Katedra etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského SAV - Slovenská akadémia vied
TA SNS pri SAV - Textový archív Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV
Bartošová, A. (1957): Príspevok k slovenskému ľudovému tkaniu a jeho technológii, in: Slovenský ľudový textil, s. 13-41, Martin, Osveta.
Birrell, V. (1959): The Textile Art, New York, Harper & Brothers, Publishers.
Čiamporová, Ž. (1974): Spracovanie textilných vlákien, Etnologický archív KE FF UK v Bratislave, príř. č. 569.
Čiamporová, Ž. (1975): Ľudové tkaniny v Starine, TA SNS pri SAV v Bratislave, inv. č. 618.
Čiamporová, Ž. (1975a): Ľudové tkaniny vo Zvale a Ruskom, Etnologický archív KE FF UK v Bratislave, príř. č. 604.
Čiamporová, Ž. (1976): Ľudové tkaniny na hornej Ciroche, [diplomová práca], Bratislava, FF UK.
EAS -> Etnografický atlas...
Etnografický atlas Slovenska (1990), Bratislava, Veda.
Gillow, J. - Barnard, N. (1991): Traditionelle indische Textilien, Bern - Stuttgart, Haupt.
Hamaj, J. (1975): Kronika rok. 1208 a dejini obce Dolná Súča, TA SNS pri SAV, inv. č. 695.
Houdek, I. (1943): Cechovníctvo na Slovensku, Martin, Muzeálna slovenská spoločnosť.
Koma, J. (1972): Ľudový textil, in: ed. J. Podolák, Zamagurie. Národopisná monografia oblasti, s. 102-109, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo.
Komorovská, M. - Zajonc, J. (1995): piest, in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, s. 34-35, Bratislava, Veda.
Kostková, M. (1950): Výroba, ľudový odev, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 25.
Kováč, J. (1966): Z dokumentácie priedvídzkého súkenníctva, in: Múzeum, 11/3, s. 21-28.
Križko, P. (1891): Tkáčstvo, Slovenské pohľady, 11, s. 533-542.
Kuka, P. (1987): Dekýš II. Mímoreľnícke zamestnania, Zvolen, MNV.
Kurilovič, A. N. (1981): Bjeloruskoe narodnoe tračestvo, Minsk, Nauka i tehnika.
Lebedeva, N. I. (1956): Prjadenie i tkačestvo vostočnych slavjan, in: Vostočnoslavjan-skij etnografičeskij sbornik, s. 461-526, Moskva, Izdatel'stvo Akademi nauk SSSR.

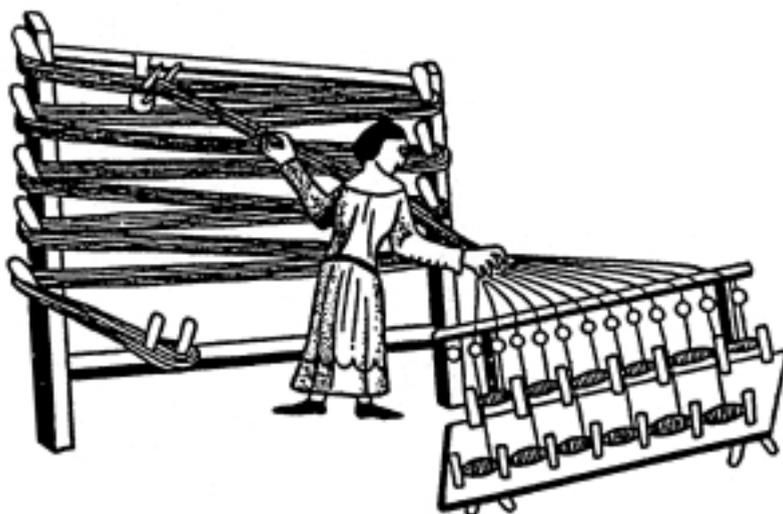
- Marková, E. (1957): Po stopách krosienok, in: Slovenský národopis, 5/1, s. 47-86.
- Marková, E. (1957a): Príspevok k technológii prác z nití, in: Slovenský ľudový textil, s. 81-115, Martin, Osveta.
- Marková, E. (1960): Gubárstvo na východnom Slovensku, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 26.
- Marková, E. (1964): Výroba gúb na Slovensku, in: Slovenský národopis, 12/1, s. 68-137.
- Marková, E. (1966): Tkanie kartičkami (Príspevok k technológii), in: Sborník Slovenského národného múzea, 60, Etnografia 7, s. 57-72.
- Marková, E. (1967): Výskum remeselného tkáčstva, TA SNS pri SAV v Bratislave, inv. č. 331.
- Marková, E. (1976): Slovenské ľudové tkaniny, Bratislava, Vydavateľstvo SAV.
- Marková, E. (1982): Výroba halenového súkna na Slovensku, in: Slovenský národopis, 30/1, s. 69-87.
- Marková, E. [nedat.]: Textil - 1. časť (pozostalost' - fotopozitívy). AT VA ÚET SAV v Bratislave, inv. č. 1379.
- Moszyński, K. (1967): Kultura ludowa Słowian, Tom I, Kultura materialna, Varšava, Książka i Wiedza.
- Paličková, J. (1973): Zamestnanie, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 869.
- Paličková, J. (1977): Ľudová výroba a remeslá, in: Zo života a bojov ľudu Uhrovej doliny, s. 173-206, Bratislava, Veda.
- Paličková-Pátková, J. (1988): Ľudová výroba, in: ed. J. Botík, Hont. Tradície ľudovej kultúry, s. 175-178, Martin, Osveta.
- Picton, J. - Mack, J. (1991): African Textiles, London, British Museum Publications.
- Podolák, J. (1952): Spracovanie konopí v Dolnej Súči, in: Národopisný sborník, 11, s. 291-319.
- Pranda, A. (Ed.) (1957): Slovenský ľudový textil, Martin, Osveta.
- Radauš-Ribarić, J. - Rithman-Auguštin, D. (Ed.) (1988): Čarolija niti. Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji, Zagreb, MGC.
- Ralbovská, A. (1965): Tkanice, Bratislava, ÚĽUV.
- Rybáriková, A. - Zajonc, J. (1995): cievnik, in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, s. 59-60, Bratislava, Veda.
- Rybáriková, A. - Zajonc, J. (1995a): snovadlo, in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, s. 178, Bratislava, Veda.
- Rybáriková, A. - Zajonc, J. (1995b): snovanie, in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, s. 178-179, Bratislava, Veda.
- Rybáriková, A. - Zajonc, J. (1995c): potak, in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, s. 66-67, Bratislava, Veda.

- Rybáriková, A. - Zajonc, J. (1995d): zvjak, in: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2, s. 355, Bratislava, Veda.
- Singer, Ch. - Holmyard, E. J. - Hall, A. R. - Williams, T. I. (Ed.) (1957): A History of Technology, Volume II, Oxford, Clarendon Press.
- Singer, Ch. - Holmyard, E. J. - Hall, A. R. - Williams, T. I. (Ed.) (1957a): A History of Technology, Volume III, Oxford, Clarendon Press.
- Staňková, J. (1951): Zvláštnost slovenského soukenictví - výroba gub, in: Národodpisný věstník československý, 32-12, s. 370-380.
- Staňková, J. (1953): Poľnohospodárstvo, výroba, vinohradníctvo, bývanie, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 142.
- Staňková, J. (1969): Domácka výroba plátna a súkna, in: Horehronie. Kultúra a spôsob života ľudu. Ľudové zamestnania, s. 355-469, Bratislava, Vydavateľstvo SAV.
- Staňková, J. (1989): České lidové tkaniny, Praha, SNTL.
- Stránská, D. (1927): Dolná Poruba. Pøíspěvky k národopisné monografii slovenské vsi, in: Sborník Matice slovenskej, 5/1-2, s. 12-65.
- Šlosárik, O. (1992): Ľudová výroba plátna v Nižnej Slanej, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 1315.
- Špiesz, A. (1961): Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725-1825, Bratislava, Vydavateľstvo SAV.
- Uhlár, V. (1966): Vretená a kolovraty na Slovensku, Sborník SNM, 60, Etnografia 7, s. 9-55.
- Ušák, J. - Slavkovská, M. (1989): Domácka výroba textilu, in: J. Michálek a kol., Ľud hornádskej doliny (na území Popradského okresu), s. 149-164, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo.
- Vakarelski, Ch. (1969): Bulgarische Volkskunde, Berlin, Walter de Gruyter & Co.
- Valentová, Z. (1974): Spracovanie vlny a textilných vlákien, Etnologický archív KE FFUK v Bratislave, príř. č. 580.
- Valentová, Z. (1975): Garbiarstvo a gubárstvo v Gemerí, [diplomová práca], Bratislava, FF UK.
- Zajonc, J. (1984): Tradičná a súčasná výroba, spracovanie a využitie textilu v obciach Gočovo a Rejdová, TA SNS pri SAV v Bratislave, inv. č. 817.
- Zajonc, J. (1992): Textilná kultúra. Babiná, Michalková, Zvolen-Kráľová, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 1371.
- Zajonc, J. (1992a): Textilná kultúra. Nižný Žipov, Veľaty, Veľká Trňa, Veľké Ozorovce, AT VA ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. 1365.
- Zajonc, J. (1993): Domácka výroba tkanín v juhozápadnom Zemplíne, in: Slovenský národopis, 41/4, s. 397-422.
- Zajonc, J. (1996): Niektoré možnosti aplikácie výpočtovej techniky vo vedecko-výskumnom procese etnológie na Slovensku (s príkladmi z textilnej kultúry), [kandidátska dizertačná práca], Bratislava, Ústav etnológie SAV.

- 1.1 Upevnenie vodoravných kolíkov na stene v stodole. Veľká Poľana (ZE), 1. polovica 20. storočia. Foto: E. Marková (?). Podľa Marková [nedat.]: 75/2

Fixing of horizontal pegs into a wall in a barn. Veľká Poľana (Zemplín region), 1st half of 20th century. Photo: E. Marková (?). By Marková [nedat.]: 75/2.

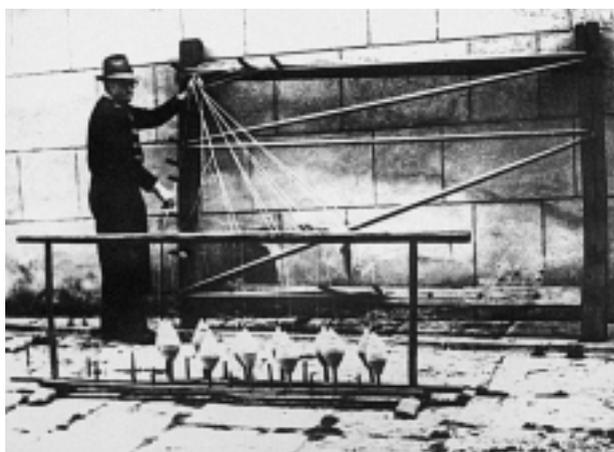
Učvrščivanje vodoravnih klinova na zidu u štaglju. Veľká Poľana (ZE), prva polovica 20. stoljeća. Foto: E. Marková(?). Prema Marková, [nedat.]: 75/2

- 1.2 Snovanie na zvislom snovacem ráme z 12 cievok uložených v cievníku. Západná Európa, vyobrazenie z roku 1310. Podľa Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 209.

Warping on vertical warping-frame from 12 spools mounted on a rack. Western Europe, picture from 1310. By Singer - Holmyard - Hall - Williams 1957: 209

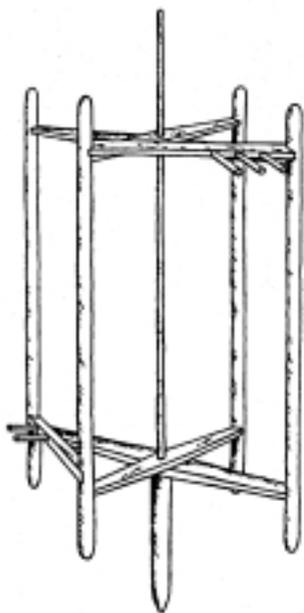
Snovanje na okomitom okviru za snovanje s 12 kalemá postavljenih u stalak. Zapadna Europa, prikaz iz 1310. godine. Prema Singer-Holmyard- Hall-Williams, 1957: 209.

1.3 Priprava osnovy z vlny na zvislom snovacom ráme v rámci remeselného tkáčstva súkna (rekonštrukcia). Prievidza (NI). Foto: J. Kováč, okolo 1965. Podľa Marková [nedat.]: 77/2.

Preparation of wool warp on horizontal warping-frame in trade loom-weaving of wool fabric (reconstruction). Prievidza (Nitra region). Photo: J. Kováč, around 1965. By Marková [nedat.]: 77/2.

Priprava vunene osnovy na okomitom okviru za snovanje kao zanatsko tkanje sukna (rekonstrukcija). Prievidza (NI). Foto: J. Kováč, oko 1965. Prema Marková, [nedat.]: 77/2.

1.4 Otáčavé kridlové snovadlo, na ktorom sú upevnené kolíky - čini (horné čini na delenie nítí, dolné čini na omotanie prameňov nítí). Trenčianske Mitice (TR), okolo 1950. Podľa Rybáriková - Zajonc 1995: 178.

Warping-mill with pegs - čini (upper čini for dividing the yarns, lower čini for winding of yarn tresses). Trenčianske Mitice (Trenčín region), around 1950. By Rybáriková - Zajonc 1995: 178.

Snovaljka na kojoj su učvršćeni gornji klinovi - čini (za razdjeljivanje niti), donje čini (za namotavanje pramena niti). Trenčianske Mitice (TR), oko 1950. Prema Rybáriková-Zajonc, 1995: 178.

1.5 Snovanie na otáčavom kridlovom snovadle. Čierny Balog - Dobroč (ZV). Foto: J. Podolák 1973. Etnologický archív KE FF UK v Bratislave, inv. číslo 6181.

Warping on warping-mill. Čierny Balog - Dobroč (Zvolen region). Photo: J. Podolák 1973. Ethnological archive, Department of Ethnology of Comenius University in Bratislava, num. 6181.

Snovanje na pokretnoj snovaljci. Čierny Balog - Dobroč (ZV). Foto: J. Podolák 1973. Etnološki arhiv KE FF UK u Bratislavi, inv. broj 6181.